

Fűrész Gábor

## *Krízisévszázad: a nemzetállamok újrafelfedezése, a gazdaság és a politika transzformációja*

### *Törések, sokkok, Marx és az idő*

2003 decemberében Robert Lucas Nobel-díjas közgazdász az American Economic Association előtt elhangzott elnöki székfoglaló beszédében büszkén jelentette be, hogy az 1929-es világgazdasági válsághoz hasonló súlyos recesszió bekövetkezése mára lehetetlenné vált. „Tézisem az, hogy a makroökonómia eredeti értelmében sikerrel járt: központi problémáját, a nagy gazdasági válságok visszatérésének megelőzését megoldotta, méghozzá évtizedekkel ezelőtt.”<sup>1</sup> Néhány évvel később, a Lehman Brothers csődjével kezdetét vette a világháború utáni globális piacgazdaság történetének addigi legnagyobb gazdasági válsága, a 2008-as „nagy recesszió”. Kevés elhanyagolható kivétellel, mint az amerikai unortodox közgazdász Hyman Minsky<sup>2</sup> vagy az ausztrál Steve Keen,<sup>3</sup> egyetlen elismert szakértő sem látta előre a válság bekövetkezésének lehetőségét, sem annak közeledtét.

A példa azonban nem a szakértők ostobaságáról, a tudás vakságáról szól (vagy nem csak arról), hanem a tényről, hogy a társadalom, a gazda-

---

<sup>1</sup> Idézi Keen 2017.

<sup>2</sup> Hyman Minsky amerikai közgazdász azon kevesek közé tartozik, aki évtizedekkel korábban figyelmeztetett egy, az 1929-es krízishez hasonló világgazdasági válság bekövetkezésére, bár ő maga az eseményt nem érte meg, mert 1996-ban elhunyt. Munkásságát 2008 után fedezték fel újra, a nagy pénzügyi válságot ma már „Minsky moment”-ként is emlegetik.

<sup>3</sup> Steve Keen Minsky „pénzügyi instabilitás hipotézise” nyomán hozott létre egy matematikai modellt a piacgazdaság ciklikus válságjelenségeinek leírására. Lásd: Keen 2017.

ság és a politika komplex rendszereinek egyes állapotai, transzformációi vagy azok bekövetkezésének ideje (*per definitionem*) nem jelezhetők előre.

A szocialista rendszer 1989–90-es bukása utólag szükségszerűnek tűnik. Okai retrospektív módon feltárhatók, elemezhetők. A változások kezdetét közvetlenül megelőző években azonban a többség még azt gondolta: a rendszer „örök”, ha változik is valami, az nem érinti az élet akkor megszokott fundamentumait és politikai kereteit. Majd bekövetkezett a rendszerváltás. Ugyanez a minta előzte meg a világháborúkat és a nagy gazdasági válságokat is. Ahogy most a pandémia váratlan megérkezését.

„Azt feltételezzük, hogy a jelen hasznos útmutatóul szolgál a jövő tekintetében, hasznosabbal, mint amit a múlt ezzel összefüggő tapasztalatainak őszinte vizsgálata igazolna. Más szavakkal, általában kizárjuk olyan jövőbeni változások lehetőségét, amelyek karakteréről nem tudunk semmit.”<sup>4</sup>

John Maynard Keynes megjegyzése arra világít rá, hogy a jövőt kutatva rendszerint abból indulunk ki, amit a jelen felkínál. Feltételezzük, hogy a jelen folytatódik *ad infinitum*, vagy olyan (kiszámítható) változást, „progressziót” képzelünk el, ami extrapolálható a jelenből.

Marx törvényei szerint a kapitalista gazdaság a kommunizmushoz vezetett volna. Ha a ciklikus gazdasági válságok, a válságok okozta szenvedés és politikai küzdelmek nyomán (éppen a bajokra reagálva, azokhoz alkalmazkodva) nem változott volna meg a szereplők viselkedése, egymáshoz való viszonya, a gazdaság és a politika irányításának intézményrendszere. A 19. századi kapitalizmus törvényei szerint Marxnak akár igaza is lehetett. Semmi mást nem tett, mint a jelenben érvényes összefüggéseket, a szereplők megfigyelt viselkedését és azok várható következményeit vetítette a jövőbe. Az idő azonban diszruptív. Töréseket hoz létre. A törések és sokkok nyomán újrastrukturálódik az élet. A régi szabályok érvényüket veszítik. A *status quo* megszűnik. A megszokott és kiszámítható egyensúlyi állapotok felborulnak. Megváltozik a dolgok rendje és a rendet fenntartó szabályok. A törés okozta válság visszacsatolási folyamatot indít el, ami módosítja a komplex rendszereket. Ezért élte túl a piacgazdaság Euró-

---

<sup>4</sup> Keynes 1937. Illetve: „Na most, a jövő ilyen gyenge lábakon álló gyakorlati elképzelése hirtelen és heves változásoknak van kitéve. Hirtelen megszakad a higgadság és a mozdulatlanság, a bizonyosság és a biztonság megszokott menete. Minden figyelmeztetés nélkül új félelmek és remények veszik át az irányítást az ember viselkedése felett. Előfordulhat, hogy a kiábrándulás hirtelen az értékelés új, magától értetődő előfeltevéseit kényszeríti ránk. Mindezek a kifinomult, illedelmes, szépen berendezett tárgyalóteremhez és pontosan szabályozott piacra szabott technikák könnyen szét tudnak esni.”

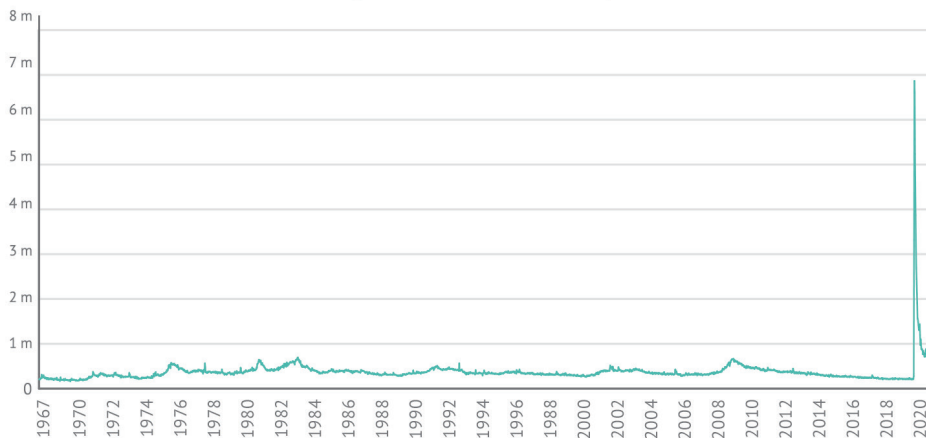
pában és az Egyesült Államokban a 19. és 20. századot, ellenére annak a közel húsz jelentősebb recessziónak, ami felforgatta a működését (nem beszélve a forradalmakról és háborúkról).

A törések, sokkok, válságok: diszruptív események. Közös jellemzőjük,<sup>5</sup> hogy valószínűtlenek, nagy hatást gyakorolnak a világra, megtörik a *status quót*, és visszacsatoló, rekurzív folyamatok révén új állapotokhoz vezetnek. Az ilyen valószínűtlen események egyszerűen nem következnek a korábban megfigyelt trendekből, nem vezethetők le a világ absztrakt, deduktív elemzéséből, sem az esemény előtt rendelkezésre álló empirikus adatokból. Bekövetkezésük lehetséges okait, jobb híján, utólag próbáljuk rekonstruálni.

Az alábbi ábrán egy ilyen esemény látható: a pandémia okozta sokk. 2020 tavaszán az Egyesült Államokban volt olyan hét (!), amikor a munkanélküli-ellátásért folyamodók száma megközelítette a 7 milliót.<sup>6</sup> Ha a törés bekövetkezése előtti 50 évet vizsgáljuk, tehát húzunk egy képzeletbeli vonalat 2020. januárnál: az azt megelőző évtizedek megfigyelt tényada-

## USA: munkanélküli-ellátásért folyamodók száma, 1967–2020 (heti adatok, fő)

1. ábra



Forrás: FRED (US Federal Reserve)

<sup>5</sup> Lásd: Taleb 2007. A Taleb által meghatározott, nagy erejű valószínűtlen események egyszerre mutatnak rá saját ismeretelméleti pozícióink korlátaira, a tudás törékenységére és azon komplex rendszerek dinamikusan változó természetére, amelyek viselkedését újra és újra megkíséreljük előre jelezni.

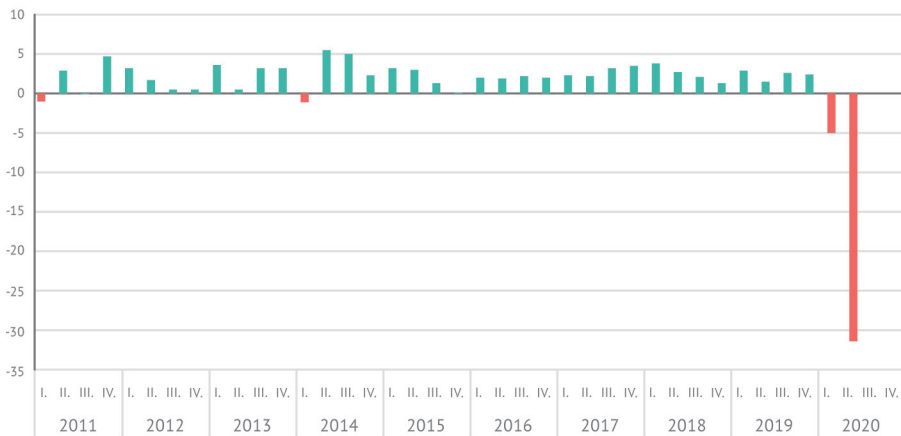
<sup>6</sup> <https://fred.stlouisfed.org/series/ICSA>

taiból (bennre a 2008-as recesszióval) nem következik olyan világállapot, amelyben heti több millió új állástalan akár csak elgondolható is lenne. Ekkora volatilitás túl van a legpesszimistább képzelet határain.

Hasonló a helyzet az USA negyedéves GDP-volumenindexének alakulásával.<sup>7</sup> 31%-os visszaesést senki sem prognosztizált volna, még azok sem, akik a gazdaság ciklikus (10-12 éves periódusokban ismétlődő) recessziójára számítottak.

## USA: a GDP-növekedés negyedéves alakulása, 2011–2020 (%)

2. ábra



Forrás: FRED (US Federal Reserve)

A 21. század Európa és Amerika számára – első két évtizede tekintében biztosan – krízisévszázad. Az internet kommercializációját kísérő, úgynevezett „dotkom” befektetési krízissel és a 2001. szeptember 11-ei terrortámadással indult. Ezt követte a jelentőségében az 1929-es nagy világgazdasági válsággal egyenértékű<sup>8</sup> 2008-as recesszió, vele az uniós országok adósságválsága (2009–2012), majd 2015-ben a migrációs krízis

<sup>7</sup> <https://www.statista.com/statistics/188185/percent-change-from-preceding-period-in-real-gdp-in-the-us/>

<sup>8</sup> Ray Dalio befektetési szakértő könyve részletes, empirikus összevetését adja a két korszaknak (1929 és 2008) és a válságokhoz vezető, homológ ciklikus folyamatoknak: Dalio 2018.

és az iszlám terrorizmus felfutása (melynek 2001 csak az előszobája volt). Végül pedig a koronavírus-járvány (és a járványt kísérő újabb gazdasági sokk), amelyhez hasonlót az 1918–19-es spanyolnátha óta nem tapasztalt a két kontinens.

Logikus kérdés: mi a közös ebben az eseménysorban? Mindegyik összefüggésbe hozható a globalizáció hidegháború utáni történelmi szakaszával: beleértve a globális népességrobbanás késői fázisát,<sup>9</sup> a „hiperglobalizációnak”<sup>10</sup> is nevezett gazdasági integráció generálta problémákat és az USA világpolitikai hegemoniájának (illetve e pozíció hanyatlásának) következményeit. A világ visszavonhatatlanul integráltabb, növekvő komplexitású lett. Hálózatai és azok elemeinek interakciói sűrűbb szövésűek a 21. században. Ez azonban nem nagyobb rendhez, harmóniához, hanem éppen ellenkezőleg, a diszruptív események növekvő súlyához, eddig nem tapasztalt volatilitáshoz vezetett. A globalizáció nemcsak az áruk, a szolgáltatások, a tőke vagy az információ áramlásának hatalmas hálózata, hanem a pénzügyi sokkok, krízisek (terrorizmus, pandémia stb.) disszeminációjának ágenszévé és közegévé is vált.

## *Krízisglobalizáció*

Az új évezred a gazdaságról való gondolkodásban nem válságkorszaként indult, sőt. „Great moderation”<sup>11</sup> (szó szerint: „nagy mérséklődés”, de meggyőző magyar fogalmi megfelelő híján inkább kiegyensúlyozott növekedést jelent) – így nevezte el a gazdaságot irányító amerikai technokrácia és a közgazdászszakma egy része az 1990 utáni időszakot, úgy vélték ugyanis (összhangban Robert Lucas már idézett szavaival), hogy a monetáris politika és szabályzás sikerei nyomán a gazdasági konjunktúraciklusok kisimultak, a lejtmenetek rövidebbé és kevésbé kockázatosá váltak, az infláció csökkent, a GDP és a foglalkoztatottság ingadozásai mérséklődtek.

---

<sup>9</sup> Kaufmann 2018.

<sup>10</sup> A fogalom Dani Rodrik-tól származik: Rodrik 2011.

<sup>11</sup> Egy 2004-es nyilvános konferencia-előadásában Ben Bernanke, az amerikai központi bank akkori elnöke használta és tette népszerűvé a kifejezést, ami a negyedéves amerikai GDP és az infláció alakulásában megfigyelt mérséklődő ingadozásra hívta fel a figyelmet a bejelentést megelőző évtizedben.

Az „aranykor” vihar előtti csendnek bizonyult.<sup>12</sup> Az ezredfordulós dotkomválság még belefért a „great moderation” értelmezési keretébe, ami azonban 2008-ban történt, az visszavonhatatlanul a feje tetejére állította a világot, érvénytelenítve a „világválságmentes” piacgazdaság sokak által dédelgetett álmát.

Hyman Minsky unortodox amerikai közgazdász azon kevesek egyike volt, aki mindig is kételkedett abban, hogy az 1929-eshez hasonló krízis megismétlődése elkerülhető. A „pénzügyi instabilitás hipotézisében”<sup>13</sup> fogalmazta meg, hogy a konjunktúraciklusok, a növekedés és a recesszió egymást váltó hullámai, illetve a pénzügyi válságok endogén jellemzői a piacgazdaság dinamikájának, nem történelmi véletlenek. Nem tudatlanság vagy emberi hibák kijavítható eredői, hanem elválaszthatatlan alkotóelemei a modern gazdaságnak mint komplex rendszernek.

Minsky paradoxona: a „stabilitás instabillá tesz” tézise. Mivel a piacgazdaság dinamikáját döntően hitelből finanszírozott beruházási ciklusok határozzák meg, a privát adósság felhalmozódása és az eufórikus, spekulatív időszakok befektetési boomja instabillá teszi a növekedést. A hosszabb felfelé ívelő szakaszok még több kockázatvállalásra ösztönöznek, a szakasz utolsó harmadában pedig megszorodnak a rossz hitelek, az úgynevezett „Ponzi-finanszírozás”,<sup>14</sup> a pénzügyi szabályok kikerülése stb. A folyamat végül a visszájára fordul, a fizetéseképtelenség láncreakciót indít el, ami recessziót indukál.

Minsky paradoxona abban fogalmazódik meg talán a legélesebben, hogy az 1929-et követő monetáris szabályozás fejlődése, az államok költségvetési deficitjének válsághelyzetet stabilizáló szerepe, a pénzügyi szektort kimentő politikák segítettek ugyan (tagadhatatlanul meghatározó szerepet töltek be abban, hogy a „nagy depresszió” utáni krízisek nem torkolltak súlyos társadalmi katasztrófába az elkerülhetetlen gazdasági veszteségeken túl), azonban éppen e segítség révén ösztönöztek a kockázatvállalás újratermelődésére. A modern pénzügyi rendszerek

---

<sup>12</sup> A Steve Keen ökonometriai modellje alapján készített szimulációk valóban azt igazolják, hogy a válságok bekövetkezését megelőzi egy átmeneti, moderált, egyensúlyszerű állapot, mielőtt a recesszió lefelé tartó spirálja fellépne (Keen 2017).

<sup>13</sup> Minsky 2016 (eredetileg 1982).

<sup>14</sup> A Ponzi-séma (a pilótajátékhoz hasonló) befektetési csalás, ami Charles Ponzi nevéhez fűződik (1919). Minsky pénzügyi taxonómiájában a „Ponzi-finanszírozás” azt a spekulatív fázist jelöli, amikor a korábban felvett hitelek kamatainak törlesztése is újabb hitelek bevonásával történik.

szereplői ma már számítanak arra, hogy az állam és az adófizetők kihúzzák őket a bajból, így ezt a szempontot is beépítik a vállalható kockázat mérlegelésébe. A pénzpiac regulációját intézményi és eszközinnovációval felpuhítják,<sup>15</sup> amikor szükséges.

A válságok indukálta jegybanki és állami stabilizátorok bevezetése tehát egy visszacsatolási folyamatot indít el, ami olyan pénzügyi és finanszírozási „innovációkat” eredményez, amelyek újra és újra lehetővé teszik az eszközbuborékok felépülését és a pénzügyi sokkok visszatérését. A 10-12 évente ismétlődő konjunktúraciklusok mögött a folyamatosan felhalmozódó privát (vállalati, háztartási, nonprofit) hitel- és adósságtömeg makrociklusokat<sup>16</sup> és nagy összeomlásokat is kitermel (1929, 2008). 2008-ban a legtöbb súlyosan érintett ország GDP-arányos privát adóssága már 150% felett járt.<sup>17</sup> Ebben a tartományban önmagában a hitelezés dinamikájának csökkenése<sup>18</sup> képes érzékelhető visszaesést generálni az aggregált keresletben.

Ha figyelembe vesszük a hitel és az adósság meghatározó szerepét a gazdasági válságok keletkezésében, akkor az is jól láthatóvá válik, hogy az USA és a nagyobb európai centrumországok (Németország kivételével) kiszolgáltatott helyzete máig nem ért véget. Az 1929-es krízist követő másfél évtizedben az amerikai privát szektor GDP-arányos adósságszintje 37%-ra mérséklődött. Ugyanez az adósságleépítés nem történt meg a nagy recessziót követően, az továbbra is 150% felett<sup>19</sup> alakul. A járvány okozta újabb válság sem könnyíti meg a helyzetet, függetlenül attól, hogy nem endogén eredetű az általa keltett visszaesés (tehát nem a pénzügyi struktúra és a hitelezés dinamikája generálta, hanem ez esetben valóban egy külső tényező).

Ma a világ 25 leginkább eladósodott országa közül 17 észak-amerikai vagy európai állam,<sup>20</sup> köztük Nagy-Britannia, Kanada, az USA, Francia-

---

<sup>15</sup> Lásd: az árnyékbankrendszer (*shadow banking*) szerepe körüli vitát vagy az értékpapírosítás (*securitisation*) gyakorlatát a pénzügyi válság előtt.

<sup>16</sup> A rövidebb konjunktúraciklusokon túlmutató, nagyobb (akár 70-80 évet átfogó) gazdasági ciklusokról: Dalio 2018.

<sup>17</sup> Richard Vague analízise tárta fel, hogy a nagyobb pénzügyi válságokat minden esetben a privát adósságállomány (vállalatok, háztartások) kiemelkedő, a GDP 150%-át meghaladó szintje és az adósság növekedésének 4-5 évig tartó, magas, 15% feletti dinamikája előzi meg. Lásd: Vague 2019.

<sup>18</sup> Keen 2017.

<sup>19</sup> <https://fred.stlouisfed.org/graph/?g=pGPd>

<sup>20</sup> Az adatok forrása: [https://www.imf.org/external/datamapper/PVD\\_LS@GDD/NLD](https://www.imf.org/external/datamapper/PVD_LS@GDD/NLD)

ország, Spanyolország és az északi országok (Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország). Ezek nem mindegyike van – Steve Keen kifejezésével élve – „adósságzombi”<sup>21</sup> állapotban, azaz olyan csapdahelyzetben, mint Japán a 90-es évek óta, ahol az ikeradósság (a privát és az állami szektorok együttes adóssága) meghaladja a GDP 300%-át, megfojtva a növekedés lehetőségét. Ahol az államháztartás jobb állapotban van (például az északi államokban), nem tűnt el a mozgástér a visszatérő gazdasági válságok korrigálására. A magas privát adósság azonban a krízisek valószínűségét és súlyát jelentősen növeli, így közel viszi e nemzetállamokat is a stagnálással, vánszorgó gazdasági növekedéssel jellemzett állapothoz.

### *Rozsdaövezetek, globális 1%, arany kényszerzubbonny*

Eredetileg az amerikai jelzáloghitel-piacról újtjára indult 2008-as pénzügyi válság a globalizáció hidegháború utáni új szakaszában pillanatok alatt szétterjedt. Az Egyesült Államok világgazdasági hegemóniája mellett létrejött – Dani Rodrik, a Harvard közgazdásza által „hiperglobalizációnak” nevezett – gazdasági integráció nemcsak a tőke, az áruk és szolgáltatások vagy az információ korábban nem látott méretű áramlásának médiuma, hanem a krízisek disszeminációjának közege is.

A globalizáció második hullámát<sup>22</sup> (az első a 19. század közepe és 1914 közé tehető) több paradox, ellentmondásos tendencia is jellemzi, amelyek egyenes összefüggésben állnak a jelen nagy gazdasági és politikai konfliktusaival. Ezek a jellemzők az alábbiak:

#### **1.**

A globalizáció új szakaszát az infokommunikációs technológiai forradalom alapozta meg. Ennek egyik fontos következménye, a piacgazdaság korábbi történetével szemben, hogy lehetővé tette a termelés és az irányítás szétválasztását (annak fizikai helye tekintetében), a folyamatok szétdarabolását, kiszervezését (*outsourcing*), ezzel a globális értékláncok létrejöttét.

A globális értékláncok és a hozzájuk történő csatlakozás nélkül nincs a mai Kína (függetlenül attól, hogy Kína világgazdasági sikerének sok más

---

<sup>21</sup> Keen 2017.

<sup>22</sup> Milanovic 2019.

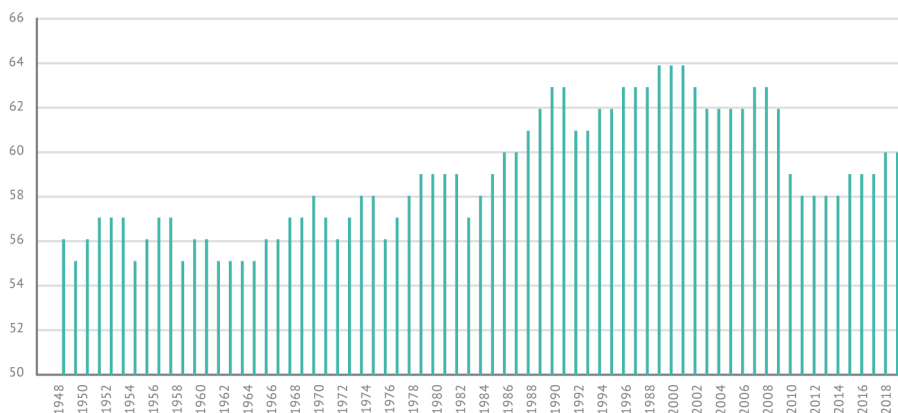


tényezője is van, többek között politikai kapitalizmusának<sup>23</sup> külön utas jellemzői és sajátos, aszimmetrikus viszonya a globalizáció új szabályrendszeréhez). A globális értéklánc ugyanis kifejezetten érdekeltté teszi a lánc tulajdonosát, hogy korszerű technológiát telepítsen a termelés távoli helyszíneire. A technológiatranszfer problémája így automatikusan megoldódik, ez pedig az ugrásszerű fejlődés lehetőségét kínálja a korábban egyoldalú világgazdasági szerepbe kényszerített, periférikus országoknak. Itt jön azonban az első paradoxon.

A hiperglobalizáció a munkaerő helyzetének megváltozását eredményezte. A globális értékláncok létrejötte a centrumországokban gyárak bezárásával, munkahelyek megszűnésével és általában a munkavállalók

## USA: foglalkoztatottság, 1948–2019 (felnőtt népesség, %)

3. ábra



Forrás: US Bureau of Labor Statistics

<sup>23</sup> A „politikai kapitalizmus” kifejezés Branko Milanovictól származik (lásd: Milanovic 2019), mások autoriter kapitalizmusnak nevezik. Slavoj Žizek szlovén filozófus ironikus megfogalmazásában pedig „kapitalizmus, ázsiai értékekkel”: „Attól tartok, hogy ezzel az ázsiai értékek alapján működő kapitalizmussal egy olyan kapitalizmust kapunk, amely sokkal hatékonyabb és dinamikusabb a mi nyugati kapitalizmusunknál. De nem osztom a liberális barátaim reményét, hogy adunk nekik tíz évet, és [lesz egy] másik Tiananmen téri tüntetés. Nem, a kapitalizmus és a demokrácia házasságának már leáldozott.” <https://zizek.uk/slavoj-zizek-capitalism-with-asian-values/>

alkuerejének csökkenésével járt (ami közvetlenül kihat a bérekre is). A változások a nagyvállalatok belső működését sem hagyták érintetlenül.<sup>24</sup> A kiszervezésekkel, a munkaerő technológiai helyettesíthetőségének növekedésével veszített jelentőségéből a kiszámítható karrierutak, vonzó fizetések garanciájának korábban priorizált vállalati politikája. Megjelent helyette az úgynevezett „gig economy”: a határozott időre vagy projektekre szerződötetett, nem főállású munkaerőre építő üzleti modell.

A rozsdáövezetek a globalizáció „sikerének” paradox mementói.

## 2.

Az értékláncok létrejöttek, a termelés kiszervezésének második paradoxona a globális jövedelem átrendeződésének<sup>25</sup> felgyorsulása. A hetvenes években az USA és nyugati szövetségesei állították elő a globális GDP 56%-át, ma ez az arány 37%. A megtermelt javak és szolgáltatások 43%-át pedig Ázsia állítja elő.<sup>26</sup> Kína az elmúlt években hagyta maga mögött az Egyesült Államokat, India pedig Németországot.<sup>27</sup> Branko Milanovic szerint a helyzet hasonlít a Nyugat és a harmadik világ évtizedekkel ezelőtti viszonyára, csak éppen megfordítva: most a centrumországokban jár a globalizációs folyamat kettős eredménnyel, a tőketulajdonosok pozíciója javul, a munkájukból élők (különösen a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők) pedig leszakadnak. Az olyan multietnikus és nyitott országok esetében, mint az Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia, a migráció felgyorsulása csak tovább mélyítette a paradoxon társadalmi-politikai hatását, hiszen rövid távon éppen az út szélén hagyott csoportoknak teremt a bevándorlás konkurenciát a munkaerőpiacon.

A hiperglobalizáció nemcsak a világ jövedelmének átcsoportosulását eredményezi, de a centrumországokban is megváltoztatja a tőke- és bérhányad pozícióit. Az ezredfordulót követően a centrumországokban megtermelt jövedelem csökkenő arányban került a munkavállalók kezébe, és nagyobb arányban vált tőkejövedelemmé.<sup>28</sup>

---

<sup>24</sup> Erről részletes analízis: Davis 2016.

<sup>25</sup> Milanovic 2016 – az úgynevezett „elefántgörbe” megalkotója *Global Inequality* című könyvében a jövedelem átrendeződésének globális folyamatait vizsgálta az 1990 és 2008 közötti időszakban.

<sup>26</sup> Adatok forrása: Milanovic 2019.

<sup>27</sup> Vásárlóerő-paritáson számítva, Milanovic 2019.

<sup>28</sup> Milanovic 2019. A stagnáló, romló bérpozíciók mellett Amerika és az unió centrumországainak lakossága jellemzően intenzív eladósodással pótolta a hiányzó forrásokat (2008-ig).

A helyzet oka<sup>29</sup> egyrészt a technológiai ugrás (a munkaerő kiváltására alkalmas eszközök forradalma, automatizáció, robotizáció, AI), maga a kiszervezés, a munkaerő már említett alkupoziójának csökkenése, a jövedelem piaci koncentrációja (monopol és oligopol piacok).

### 3.

A globalizáció első hullámában a tranzakciós költségek csökkentése és a tulajdonjogok védelme (külföldön történő befektetés esetén) komoly kihívást jelentett. Az imperializmus és a kolonizáció a tőke és az áruk szabad mozgásának kikényszerítésére, feltételeinek biztosítására, a tulajdonjog védelmére létrehozott korai politikai struktúrájának is tekinthető. Ma ezt a feladatot nemzetek feletti szervezetek (WTO, IMF, EU stb.), kereskedelmi és befektetési szerződések, egyezmények látják el.

Dani Rodrik fogalmazta meg a globalizáció harmadik paradoxonát, amit ő „trilemmának”, azaz háromtényezős döntési helyzetnek nevezett.<sup>30</sup>

Elemzése szerint a világnak három fontos dolog közül kell választania, de a háromból csak kettőt tarthat meg jelenlegi formájában. Ez a három dolog:

- a nemzetállam,
- a demokratikus döntéshozatal (népszuverenitás) és
- a globalizáció (ahogy 1990 óta létezik).

Ha a globalizáció jelenlegi magas fokú integrációját (az úgynevezett „mély integrációt”) tartjuk meg, és a nemzetállamot, akkor jutunk el Európa jelenéhez, a jól integrált közös piachoz, és Rodrik kifejezésével élve: az „arany kényszerzubonyba” bújtatott nemzetekhez. Azaz lényegében a nemzeti önrendelkezés, szuverenitás fokozatos feladásához.

Ha a globalizáció jelen formáját és a demokratikus döntéshozatalt választjuk, akkor „világállamra” van szükség, vagy kisebb léptékben egy Európai Egyesült Államokra nemzetek nélkül. Ez gazdasági értelemben

---

<sup>29</sup> Részletes, empirikus adatokon alapuló elemzést készített az amerikai helyzetről és a bérhányad csökkenésének okairól a Mckinsey csoport 2019-ben (<https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/a-new-look-at-the-declining-labor-share-of-income-in-the-united-states#>). A kérdés európai és magyar vonatkozásairól lásd: György 2017.

<sup>30</sup> Rodrik 2011.

egy központú monetáris és fiskális irányítást jelent, ami jól illeszkedik a globális piac szabályozási elvárásaihoz.

A harmadik opció, amit Donald Trump követett az Egyesült Államokban 2016-tól 2020-ig, vagy több közép-európai ország, köztük Magyarország, az unióval folytatott vitákban: a nemzetállam, a nemzeti önrendelkezés megtartása, megerősítése és a globalizáció újrafogalmazásának követelése. Trump nem véletlenül vetett véget a szabadkereskedelmi egyezmények, szupranacionális intézmények korábbi hegemoniájának. Ez az ára annak, hogy a nemzetállam és annak önrendelkezése (cselekvési mozgáster) megmaradjon, helyrebilljen.

Az USA ellentmondásos helyzetét értelemszerűen az adja, hogy saját maga volt a kezdeményezője és világpolitikai támogatója a számára is kettős eredményt hozó globális integrációnak: Ázsia felemelkedésének és az amerikai középosztály hanyatlásának.<sup>31</sup>

## *A nemzetállamok újrafelfedezése*

A globális piacgazdaság, mint struktúra, a nemzetállamok vállain áll. E pozíció sajátossága, hogy a globalizáció közvetlen haszna privát (mint árbevétel és tőkejövedelem), korlátozottan helyhez kötött (lásd offshore, adóparadicsomok, adóoptimalizálás), következményei, externális költségei azonban kollektívek (adófizetők közösségeit érintik) és lokálisak (az egyes államoknak maguknak kell megküzdeniük a költségekkel). Azaz: profitálj globálisan, nyújtsd be a számlát lokálisan!

A nemzetállamok tehát nemcsak a globális piacgazdaság fennállásának keretrendszerét biztosítják (vámok, tarifák eltörlése, határok megnyitása, tulajdonjog védelme és garanciája, beruházások, kutatás-fejlesztés támogatása, adókedvezmények, jogi és üzleti környezet optimalizálása stb.), de annak externális költségeit is viselik gazdasági válságok, környezeti károk stb. formájában. Elnyelik a sokkokat.

Így azonban az is érthető, hogy a nemzetek és önrendelkezésük újrafelfedezésének első lépcsője éppen a világgazdasági válság volt. A krízis exponálta a globalizáció folyamatának paradoxonait.

A globális gazdaság nagy expanziós hullámát a 90-es években a „szabadpiac” uralmának is nevezték. A domináns neoliberális szemlélet kö-

---

<sup>31</sup> Az amerikai középosztály „feláldozásáról” részletesen lásd: Rubin 2020.

zépöntjában a piaci önszabályzás fogalma állt. Egyfajta ideológiai magja, univerzális vonatkoztatási pontja volt ez a Clinton–Blair-időszaknak. Bár mely gazdasági, politikai vagy éppen szociális problémára egyetlen érvényes válasz létezett: a szabadpiac, a piaci koordináció automatizmusa (a nem hatékonyak tartott állami szabályzás helyett).

A neoliberalizmus alapkövetelése az áruk (szolgáltatások), az információ és a tőke szabad (határokon átívelő) mozgásának biztosítása volt (a munkaerő szabad mozgásának megteremtése globális értelemben, szabályozottan soha nem valósult meg, csak spontán módon, a migrációs hullámokkal), méghozzá úgy, hogy egységes környezet jöjjön létre a tranzakciós költségek minimalizálása és országok közötti kiegyenlítése érdekében (ne legyenek intézményes és szabályozási akadályok).

2008 előtt a gazdasági integráció megkérdőjelezhetetlen volt, vitán felül állt. Az úgynevezett „washingtoni konszenzus”<sup>32</sup> szerint: a gazdasági stabilitás (adósságszabályok, szigorú hiánycélok stb.), a piacnyitás (a sokat emlegetett liberalizáció, dereguláció) és a privatizáció volt a fókusz.

90-es években Magyarország „éltanulója” volt ennek az elvárásrendszernek. Privatizált, új intézményeket épített ki, és megnyitott szinte minden piacot a külföldi működő tőke, illetve import előtt. Majd várta a rapid felzárkózást. Ami a történelem fintoraként a posztkommunista és más, „fejlődő” státuszba sorolt országokban különösen ott és addig nem jött el, ahol és ameddig szóról szóra követték a „sikeres globális integráció” receptjét.

A gazdaságtörténet ironikus példája e tekintetben Argentína,<sup>33</sup> amely válságról válságra bukdácsolt, miközben a neoliberais fősdor tankönyvi példaként emlegette, a globális gazdasági integráció mintagyermekéént. A 90-es években Magyarországra is ez a sors várt. A probléma azonban az, hogy aki a globalizáció során a nemzetközi munkamegosztásban – nemzeti tőke és szuverén gazdaságpolitika nélkül – kedvezőtlen helyre szorul (felvevőpiac és összeszerelő üzem), annak a piac nyitottsága és a működő tőke szabad áramlása mellett sincs érdemi kitörési lehetősége, mert alacsony hozzáadott értékű pozíciót foglal el az értékláncokban. Magyarország piacnyitása és gyors integrációja a rendszerváltást követően több lényeges vonatkozásában is elhibázott volt.<sup>34</sup> Súlyos külső eladósodással, saját ipari kapacitásokat feldaraboló és felszámoló privatizációval, a mun-

---

<sup>32</sup> Részletesebb magyar nyelvű bemutatása: Benczes 2016.

<sup>33</sup> Argentínáról: Rodrik 2011.

<sup>34</sup> György–Veress 2016.

kaerőpiac beszakadásával (a munkahelyek 30%-ának eltűnésével), duális, egyensúly nélküli gazdaság szerkezettel – óriási társadalmi árat követelt, miközben nem biztosította a felzárkózást, hatásai azonban máig jól érzékelhetők.

A szabadpiaci ideológia globális expanziója 2008-ban korlátokba ütközött, méghozzá a saját korlátaiba. A nagy recesszió bebizonyította, hogy a nemzetállamokat és a nemzeti elkötelezettséget büszkén maguk mögött hagyó pénzintézetek és vállalatóriások a bajban az állam, illetve adófizetőinek segítségével szorulnak, ahogy történt ez 1929 és 1933 között is.

A piacokat (a merkantilizmustól a liberális kapitalizmusig) mindig is a politika (legyen az demokratikus vagy autokratikus) biztosította, garantálta, védte. „Szabadpiac” nem létezik nemzetállamok (és nemzetállamok közötti megegyezések) nélkül. Hiába jönnek létre szupranacionális, intézményes garanciák, ha baj van: minden visszatér az alapjaihoz.

## *Demográfiai, kulturális és politikai krízis*

A hiperglobalizáció tehát az Egyesült Államok hegemoniája alatt létrejött, sajátosan nyugati modell, kísérletezés a neoliberalis, technokrata gazdaságirányítással a nemzetállami demokráciák szerepének rovására. Ez a centrumországok felől észszerűnek is tűnt, hiszen ők lettek volna a tőke és az áruk szabad áramlásának fő haszonélvezői (a valóságban a felső 1–10% és Ázsia lett).

A 2008-as világválság a hiperglobalizáció irányítási, politikai krízisét először az Európai Unióban hozta felszínre. Azért itt, mert az unió ment a legmesszebbre a „mély integráció” kikényszerítésében, ahogy arról korábban már volt szó, egyfajta regionális gazdaságpolitikai kísérletnek is tekinthető. A globális pénzügyi krízist követő uniós adósságválság kezelése (2009–2012) nyomán, a 2015–16-os migrációs sokk alatt pedig még élesebben, a szupranacionális struktúrák tehetetlensége, lassúsága, ellentmondásossága és a megfelelő legitimitáció hiánya tört a felszínre. A „senki által meg nem választott” bürokrácia megbukott a válságok kezelésben – legalábbis az uniós választópolgárok többségének szemében.<sup>35</sup> Ez elindított egy új folyamatot, a nemzetállamok közül sokan gazdasági

---

<sup>35</sup> Erről bővebben: a Századvég Európa Projekt 30 000 főre kiterjedő, uniós adatfelvételeinek eredményei.

és politikai szuverenitásuk visszaszerzésére kezdtek törekedni. A választók félelmei és a kétségbeesés „erősebb” (nagyobb mozgástérrel rendelkező) nemzeti vezetők után kiáltott. Európa mély integrációs kísérlete azért is vezetett paradox eredményekre, mert a tőke és az áruk szabad mozgását garantálni kívánó, nemzetek feletti intézmények nem kiteljesítették, hanem aláásták a felszínen ünnepezt demokráciát (lásd: Rodrik korábbi érvelése). Nemcsak korlátozták a mozgásterét, krízisálló képességét, de gyenge helyi vezetőket eredményeztek, akik a rossz kompromisszumokban, a neoliberais modellek követésében jeleskedtek, nem a válságkezelésben vagy a hatékony politikai cselekvésben.

Az Európai Unió a 90-es években a belső gazdasági integráció és a térség világgazdasági sikerének érdekében indult el azon az úton, ami végül a nemzetállami szuverenitástranszfer tekintetében átlépte a nemzeti identitás, a domináns helyi kultúrák (életformák) önrendelkezésének határait.<sup>36</sup> A folyamat tehát nem állt meg a közös piac, a versenyképes gazdasági térség feltételeinek kialakításánál. Továbblépett a „mély integráció” egy következő szakaszába, ahol a határok felszámolása már nemcsak a tarifák eltörlését, az áruk és a munkaerő szabad mozgását jelenti, hanem a kulturális „falak” lebontását is. Új normákat, prioritásokat, elvárásokat a követendő új „európai életforma” vonatkozásában. Ez az új „európai életforma” azonban mindmáig alakul, fogalmazódik meg – forrása az Eric Kaufmann által „baloldali modernizmusnak”<sup>37</sup> (máshol baloldali progresszívizmusnak) nevezett ideológia, amely a globális gazdasági elit, a nagy technológiai óriások, a centrumországok fősodró médiája és az uniós establishment jelentős részének önmeghatározásává vált. Szociológiai értelemben a globalizáció nyerteseinek perspektívája, ami integrálja a neoliberalizmus egyes elemeit (nemzetek feletti intézmények jelentősége, nyitott határok stb.).

A mély integrációnak és az új nemzetek feletti identitásnak azonban nincs társadalmi támogatottsága Európában. A válságok nyomán a brüsszeli technokrata irányítás és szabályozás reformját követelik az uniós állampolgárok.<sup>38</sup> Az Európai Unió megítélését a nemzeti önazonosság

---

<sup>36</sup> E folyamat egyik megtestesülése az úgynevezett jogállamiság-vita. A probléma háttéréről részletesebben: Mathieu 2018.

<sup>37</sup> Kaufmann 2018.

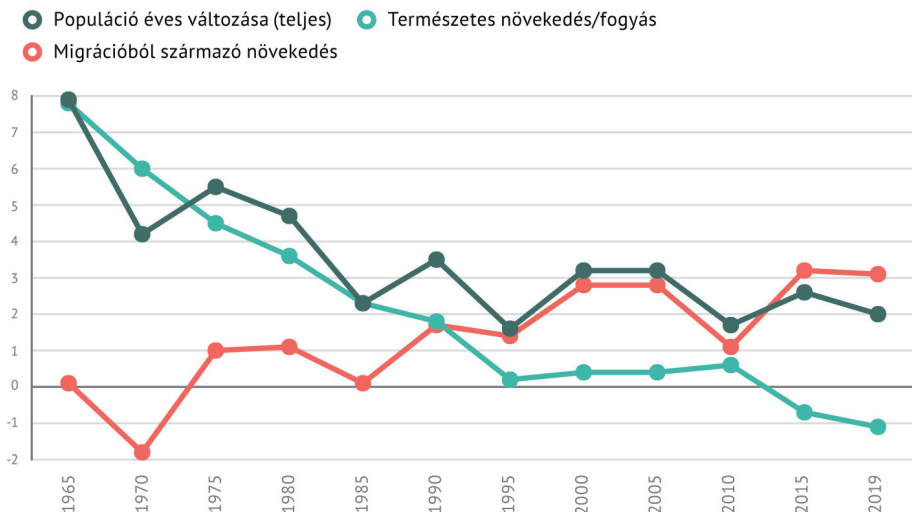
<sup>38</sup> <https://szazadveg.hu/hu/kutatasok/az-alapitvany-kutatasai/piackutatas-kozvelemeney-kutatas/europa-tobbsege-nem-brusszel-befolyasanak-noveleseben-hanem-az-eros-nemzetallami-egyuttmukodeseben-hisz>

fontossága és a migrációhoz való viszony befolyásolja a legerősebben a gazdasági, konjunkturális várakozások mellett.<sup>39</sup>

A Brexit sincs Európa mély integrációs törekvései nélkül. A belső munkaerőpiac megnyitása legalább olyan szerepet játszott benne, mint az uniótól kívülről érkező migráció. Az új globalizációideológusok máig úgy érvelnek, hogy a tőke és az áruk szabad mozgásán túl a munkaerő szabad áramlását is biztosítani kellene minden irányból, nemcsak az Európai Unión belül (a nyílt társadalom keretében).<sup>40</sup> A neoliberális gazdasági utilitarizmus érvei mellett most már az emberi jogok érvényességi körének folyamatos kiterjesztése<sup>41</sup> képezi az iránymutatás alapját.

## EU: népesség éves növekedése, 1965–2019 (ezer főre vetítve, %)

4. ábra



Forrás: Eurostat

<sup>39</sup> Lásd Stefkovics Ádám elemzését jelen kötetben.

<sup>40</sup> Például: „Fennáll annak veszélye, hogy Európa még inkább befelé forduló, hátrafele tekintő, protekcionista, intoleráns, idegengyűlölő és diszkrimináló lesz, és még inkább hajlik majd a globalizáció, a kereskedelem, a migráció, a különbözőség, a kulturális sokszínűség valamint a nyílt társadalom alapelveinek elutasítására.” <https://www.newpactforeurope.eu/documents/>

<sup>41</sup> Harouel 2020.

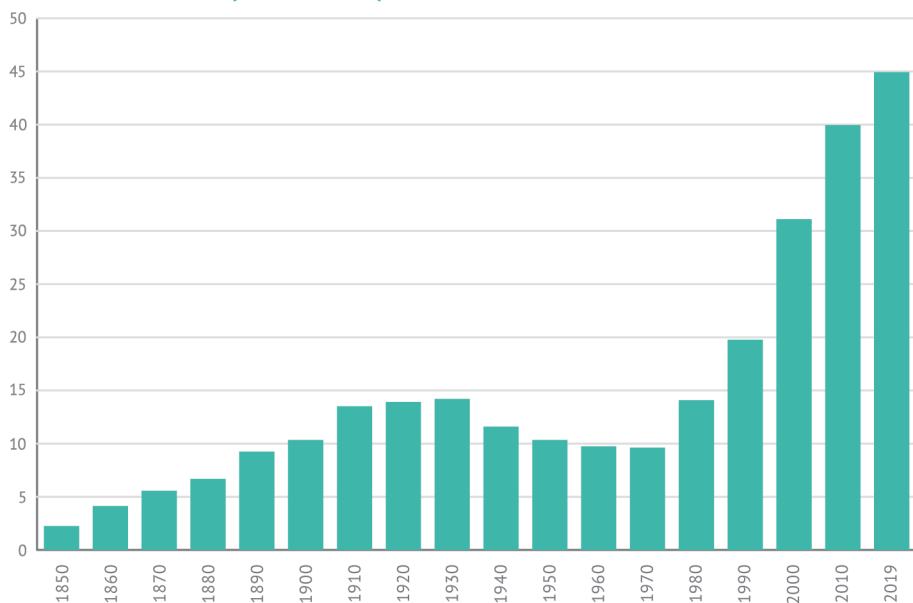


A migrációs válság (és a terrorizmus megnövekedett kockázata) okozta konfliktusok, változások a jelen politikai valóság önálló tényezőjét alkotják. A tapasztalatokon alapuló elemzések<sup>42</sup> azt igazolják, hogy nemcsak az EU megítélése, de a Brexit vagy Donald Trump 2016-os választási sikere mögött is önálló tényező volt a bevándorlás,<sup>43</sup> ebben a tekintetben nem a világgazdasági válság utóhatásai határozták meg közvetlenül.

A 2015-ös európai migrációs sokk esetében sem kell túl mélyre ásni ahhoz, hogy felfedezzük a hiperglobalizáció kontextusát. A Közel-Kelet 2011-es dezintegrációja (az úgynevezett „arab tavasz” és következményei) az Egyesült Államok aktív, invazív külpolitikai doktrínája mellett zajlott. Az Európa és az USA irányába tartó gazdasági migráció azonban ettől a

## USA: teljes bevándorolt népesség 1850–2019 (millió fő)

5. ábra



Forrás: US Census Bureau

<sup>42</sup> Eric Kaufmann kutatásai a Brexitről: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/trump-and-brexit-why-its-again-not-the-economy-stupid/>

<sup>43</sup> <https://www.vox.com/2016/9/19/12933072/far-right-white-riot-trump-brexit>

sokktól függetlenül is folytatódik, mert a globális népesség demográfiai átmenetének tér- és időbeli egyenetlenségei mozgatják.<sup>44</sup>

Multietnikus társadalomként az Egyesült Államok nem először él át a jelenlegihez hasonló, intenzív migrációs időszakot. Mind konfliktusaiban, mind a politikai pozíciók vonatkozásában nagyon hasonló a jelenlegihez a 19. század vége, a 20. század első két évtizede (5. ábra). Erre Eric Kaufmann brit politológus nemrég megjelent *Whiteshift* című könyve<sup>45</sup> hívja fel a figyelmet. Abban az időben is 14-15%-os volt az amerikai társadalom újonnan, egy generáción belül érkező bevándorló része. Ez jelenleg 45 millió fő, és újra jóval 10% felett van.<sup>46</sup>

Kaufmann analízise szerint a migráció társadalmi-politikai hatása tekintetében két tényező a meghatározó: az intenzitás, az újonnan érkezők beáramlásának sebessége és a diverzitás, azaz a kulturális távolság a célszországban élők és az oda érkezők között. Valójában a diverzitás jelenti a kisebb problémát. Az intenzitás, az újak sokszzerű megjelenése váltja ki a széles körű tiltakozást és a válságot.

A 19. század végének politikai dinamikája kísértetiesen hasonlít a jelenhez. A liberális politikai mozgalmak, amelyek mögött a gyáripár munkakerőigénye meghatározó tényezőként volt jelen, a migrációt támogatták, és szövetséget kerestek az újonnan betelepültekkel. Az akkor magát „progresszívnek” nevező, de republikánusok által támogatott mozgalom pedig az Amerikában született, patrióta, vallásos munkás- és középosztály érdekeit jelenítette meg. Gazdaságfilozófiájuk tradicionális baloldali (például trösztellenes) karakterű volt (támogatták mellette a nők szavazati jogának megadását), de követelték a migráció korlátozását. A bevándorlás felgyorsult dinamikája abban az időben is nyílt konfliktusokhoz vezetett a protestáns, népességarányosan hanyatló tendenciát mutató többség és az európai, alacsony státuszú gazdasági bevándorlók között.

A konfliktusok vallási színezetben jelentek meg, nem nyílt etnikai karakterrel. A migráció korlátozásának többségi követelése nem „idegengyűlöletből” eredt, ahogy ma sem. A 20. század népszerű kutatásainak

---

<sup>44</sup> 1990 és 2015 között mintegy 54 millió fő vándorolt Európába és az Egyesült Államokba a világ többi részéről. Európa demográfiai átmenete 1950 körül véget ért, Afrika és Kelet-Ázsia esetében a folyamat még zajlik. 65 ország az átmenet korai fázisában jár, a fertilitási ráta 3,5 és 7 közötti (Kaufmann 2018).

<sup>45</sup> Kaufmann 2018.

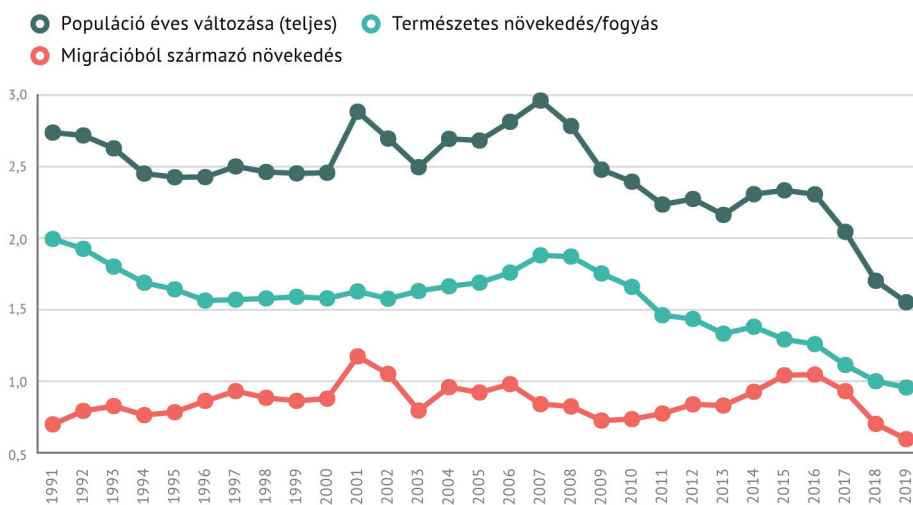
<sup>46</sup> <https://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/immigrant-population-overtime>

eredményei az autoriter személyiségről, a rasszista, xenofób karakteréről, egy kisebbség jellemzőit írják körül. A többség migrációkritikája mögött nem pszichológiai karakterjegyek, hanem – ahogy erre Kaufmann rámutat – demográfiai egyensúlyzavarok és hirtelen, sokszerű társadalmi változások húzódnak meg.

A demográfiai átmenet (a termékenységi ráta reprodukciós szint alá csökkenése) 2008 után az amerikai többségi társadalom növekedési dinamikájának látványos lassulását eredményezte (lásd az ábrát alább). A fennmaradó éves népességnövekedés egyre nagyobb arányban származik migrációból. Ha nincs Trump szigorú bevándorláspolitikája, az évtized közepén a migrációból származó többlet már meghaladja a természetes szaporulatot.

## USA: népesség éves növekedése, 1991–2019 (millió fő)

6. ábra



Forrás: US Census Bureau

Amerika problémáját nem önmagában multietnikus jellege okozza. Az újonnan érkezettek beházasodása és asszimilációja révén idővel érzékelhetően megújul az amerikai nemzeti identitással rendelkező többség, kiegészül az újak gyermekeivel és unokáival. A probléma gyökere a be-

vándorlás sebességénél van, ami egzisztenciális félelmet és zavart kelt a társadalomban.

Amerika és a Nyugat centrumországai 2015 előtt (ahogy az elitek körében ma is) a multikulturalizmust, a diverzitást, a kulturális relativizmust, a határok megszüntetését ünnepelték, hitek, világnézetek, életfelfogások, kultúrák szervező erő nélküli sokféleségét. A probléma az, különösen az európai kontinensen, hogy a nyelvek és nemzeti identitások mögött évszázadok óta megbúvó közös értékek, világnézeti, civilizációs fundamentumok, Európa magkultúrája is idézőjelbe kerül, ami újabb visszacsatolási folyamatok révén tovább gyengíti magát az integrációt. Az eurokraták által keresett „közös európai identitás” az önazonosság forrása helyett egyre inkább üres jogi normák és elvárások rendszerévé válik.<sup>47</sup>

Miközben Európa és az Egyesült Államok a hiperglobalizáció által kitermelt gazdasági, demográfiai vagy kulturális krízisek következményeivel küzd, Ázsia és különösen Kína nemcsak gazdasági, de civilizációs/politikai alternatívává is válik. A kapitalista, piaci berendezkedést ötvözi a totális állam és tervezés posztmodern verziójával, amelyben az állampolgárok integrációját a nyílt rendőri és katonai kontroll mellett a mesterséges intelligencia alapú, digitális megfigyelőrendszerek végzik.<sup>48</sup> Ami a Facebook és más közösségi média esetében fenyegetés (az egyénekkal kapcsolatos, minden tevékenységre kiterjedő adatgyűjtés, annak folyamatos analízise, a vélemények cenzúrája, a „no platforming”), az Kínában hamarosan minden állampolgár számára hétköznapi valóság lesz.

## **A politika transzformációja: patrióták és a davosi klub**

### *Miben áll a globalizáció második nagy hullámának és összefüggő válságainak transzformatív ereje?*

#### **1.**

Az első a szabadpiaci illúzió (ön)felszámolása. A piacok nem „önszabályozók”, amiket elég magukra hagynunk (azaz mentesítenünk az állam és a politika befolyása alól), és harmonikus fejlődést teremtenek, sokkal in-

---

<sup>47</sup> Az unió mint szupranacionális struktúra ellentmondásos fejlődéséről lásd: Baudet 2015.

<sup>48</sup> A Kínában jelenleg megvalósuló úgynevezett „társadalmi kreditrendszerrel”: <https://www.wired.co.uk/article/china-social-credit-system-explained>

kább, ahogy Minsky állította, ciklikus válságokat, instabilitást hoznak létre. A nemzetállamok politikai hatalmából, az államok közötti megállapodások erejéből és a válságkezelés garanciáiból élnek.

A hiperglobalizáció történelmi kontextusának tehát egyenes következménye a nemzetállamok „újralfedezése”, amit progresszív elemzők a „populizmus reneszánszaként” írnak le. Valójában azonban arról van szó, hogy nemzeti mozgástér (a gazdaság esetében az önálló fiskális és monetáris politika, más esetekben például a határok feletti kontroll stb.) nélkül a válságok megfékezése és a kilábalás is sokkal nehezebb és fájdalmasabb. Európában erre intő példa az IMF-hitelekben elsüllyedő Görögország, ahol az eurózóna-tagság (és a Németországnak való kiszolgáltatottság) lényegében elvette a helyi kormányok mozgásterét a válság kezelésében és következményeinek tompításában.

Az Európai Unió irányítási és politikai válságának eredője a mély integráció megvalósítására tett kísérlet – nem pedig a „renitens nemzetállamok” erősödése (ami következmény, és nem ok) vagy a Brexit (ami ugyancsak következmény).

## 2.

A mögöttünk hagyott másfél évtized folyamatai nehéz helyzetbe hozták a mérsékelt centrum- és a szociáldemokrata pártokat, különösen Európában. Jó példa erre Jeremy Corbyn és a Labour bukása a Brexit-kérdés által meghatározott 2019-es brit választásokon. Corbyn nem tudott mit kezdeni azzal az ellentmondással, hogy a párt nagyvárosi, liberális szárnya a Brexit elutasítását várta volna el, miközben a munkáspárt gerincét képező, vidéki kékgalléros réteg meghatározó része inkább a migráció kontrollját követelte, és a Brexit mellé állt. A szociáldemokrata pártok így lényegében beszuultak a magasan iskolázott, migrációpárti, liberális, progresszív városi elit és a bevándorlás mérséklését követelő, alacsonyabb iskolai végzettségű, de korábban a szociáldemokrácia bázisát adó vidéki munkásrétegek közé. A gyors bevándorlás következményeit ez utóbbi társadalmi csoportok érzik a leginkább: hiszen az ő munkaerőpiaci pozíciójukra jelent közvetlen kihívást.

A munkás, alsó középosztálybeli és alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szavazócsoportok elvándorlása a politikai baloldalról Európában a migrációs válság alatt felgyorsult.<sup>49</sup> Az Egyesült Államokban már 2008 után, Obama elnöksége alatt kimutatható trenddé vált.<sup>50</sup> Donald

---

<sup>49</sup> Goodhart 2019.

<sup>50</sup> Sides–Tesler–Vavreck 2018.

Trump szavazóbázisában mind 2016-ban, mind 2020-ban jelentős szerepet játszott ez a réteg.<sup>51</sup>

A szociáldemokrata baloldal és a mérsékelt európai centrum meggyengülését a politikai koordináta-rendszer teljes átalakulása kísérte.<sup>52</sup> A szociáldemokrata–konzervatív tengely átrendeződött: a baloldal korábbi, hagyományos támogatói közül sokan átsétáltak a jobboldalra, a liberálisok pedig balra – így ma a politikai diskurzusok, nézetrendszerek síkján jellemzően progresszív globalisták állnak szemben a szuverenista, új jobboldallal. A hagyományos, szociáldemokrata baloldal elporlad. A patrióta tengely hatalompolitikai ellenfelei a globális rend (a szabadkereskedelmi univerzum és a mély globalizáció) védelmezői, haszonélvezői, a technokrata és nemzetközi gazdasági elit tagjai. A davosi klub.<sup>53</sup> Szociológiai, választói értelemben pedig a nagyvárosi, magasabban iskolázott, a globális gazdaságba jobban integrált társadalmi csoportok.

### 3.

A 21. század első két évtizedének következményei arra ösztönöznek, hogy újragondoljuk a piac és a demokrácia viszonyát. A mély globalizáció, ahogy arra Dani Rodrik munkái már évekkorábban felhívták a figyelmet, a demokráciával, a nemzeti önrendelkezéssel valójában súlyos konfliktusban áll. Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni a görög Sziriza-kormány volt pénzügyminisztere, Jánisz Varufákisz történetét,<sup>54</sup> aki a bajba jutott ország hiteltárgyalásai során alkudozni próbált az akkori német pénzügyminiszterrel.<sup>55</sup> Utóbbi nemes egyszerűséggel azzal érvelt, ha hinni lehet Varufákisznak: „gazdaságpolitikai kérdéseket nem lehet demokratikus mérlegelés vagy választások tárgyává tenni”.

---

<sup>51</sup> Sides–Tesler–Vavreck szavazóimogatartás-analízise Trump támogatói esetében három meghatározó dimenziót tárt fel: 1. Migrációval és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök, 2. baloldali gazdasági elvárások (erősebb állami szerepvállalás, kevesebb szabadpiac, minimálbér emelése, egészségügy), 3. a saját („fehér”) etnokulturális csoporttal való azonosulás. Sides–Tesler–Vavreck 2018.

<sup>52</sup> Goodhart 2019.

<sup>53</sup> <https://www.weforum.org/agenda/2019/12/davos-manifesto-2020-the-universal-purpose-of-a-company-in-the-fourth-industrial-revolution/>

<sup>54</sup> Például 2016-os, Capitalism will eat democracy című TED-előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=GB4s5b9NL3I>

<sup>55</sup> A német pénzügyminiszter Wolfgang Schäuble volt.

Az Európai Unió mély integrációjának paradoxona az, hogy miközben a nemzetállamok nagyvonalúan lemondanak szuverenitásuk meghatározó elemeiről a közös piac hatékonysága érdekében, és az irányítást technokraták kezébe adják, ha baj van, a felelősség visszahullik rájuk. A szupranacionális szervezetek lassúak, gyengék, rugalmatlanok és eszköztelenek ahhoz, hogy kielégítően kezeljék a válságokat. Ez a tehetetlenség tovább ösztönzi a nemzetállamok és szavazóik elégedetlenségét, illetve ellenállását.<sup>56</sup>

A koronavírus-járvány gazdasági hatásainak mérséklése és a körülötte kialakult uniós politikai viták ugyancsak a feloldatlan ellentmondásokat szimbolizálják. Vannak, akik a válságok ellenére haladnának tovább a mély integrációval (mind gazdasági, mind kulturális értelemben), tudomást sem véve annak paradox következményeiről. Mások (köztük Magyarország) pedig újrafogalmaznák az integráció kérdéseit és a nemzetállamok szerepét.

---

<sup>56</sup> Stefkovics Ádám jelen kötetben olvasható elemzéséből kiderül, hogy az unió iránti bizalom csökkenésében meghatározó szerepet játszik a migrációs válság kezelésével kapcsolatos elégedetlenség, illetve ha egy tagország gazdasági helyzete, gazdasági kilátásai romlanak.

# Irodalom

Benczes István 2016: A washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek. *Köz-gazdaság*, 2016/11, 107–123.

Baudet, Thierry 2015: *A határok jelentősége* (ford. Lengyel Balikó Péter). Budapest, Századvég.

Dalio, Ray 2018: *Principles for navigating big debt crises*. Westport (CT), Bridgewater.

Davis, Gerald F. 2016: *The vanishing american corporation*. Oakland (CA), Berrett-Koehler Publishers.

Goodhart, David 2019: *Úton hazafelé* (ford. Horváth Judit). Budapest, Századvég.

György László 2017: *Egyensúlyteremtés*. Budapest, Századvég.

György László – Veress József 2016: 2010 utáni magyar gazdaságpolitikai modell. *Pénzügyi Szemle*, 2016/3, 367–388.

Harouel, Jean-Louis 2020: *Emberi jogok a nép ellen* (ford. S. Király Béla). Budapest, Századvég.

Kaufmann, Eric 2018: *Whiteshift*. London, Penguin.

Keen, Steve 2017: *Can we avoid another financial crisis?* Oxford (UK), Polity Press.

Keynes, John Maynard 1937: The general theory of employment. *Quarterly Journal of Economics*, 1937/2, 209–223.

Mathieu, Bertrand 2018: *Jog a demokrácia ellen?* (ford. Kisari Miklós). Budapest, Századvég.

Milanovic, Branko 2016: *Global inequality*. Cambridge (MA), Belknap Press – Harvard University Press.

Milanovic, Branko 2019: *Capitalism Alone*. Cambridge (MA), Belknap Press – Harvard University Press.

Minsky, Hyman 2016: *Can „it” happen again?* London, Routledge.

Rodrik, Dani 2011: *The globalization paradox*. Oxford (UK), Oxford University Press.

Rubin, Jeff 2020: *The expendables*. Random House Canada.

Sides, John – Tesler, Michael – Vavreck, Lynn 2018: *Identity crisis*. Princeton (NJ), Princeton University Press.



Taleb, Nassim Nicholas 2007: *The black swan*. New York, Random House.

Vague, Richard 2019: *A brief history of doom*. Philadelphia (PA), University of Pennsylvania Press.